

Muzeum Josefa Váchala

Autor: Ignác Bauer-Šíma

Nedlouho poté, co podivným řízením osudu obdržel titul zasloužilého umělce (což okomentoval s ironií jemu vlastní), 10. května 1969, zemřel ve Studeňanech u Jičína výtvarník a spisovatel Josef Váchal. Sám život jičínského rodáka v propojení s jeho tvorbou vytváří svérázné umělecké gesto, jehož magičnost a dráždivá nejednoznačnost svádí k nejrůznějším interpretacím. Těmi také česká literární věda a badatelská obec nešetří, neboť dříve napůl zapomenutý autor se v posledních desetiletích dostal natolik do módy, že lze právem hovořit o váchalovské inflaci. Ale i u něj najdeme bílá místa, postoje a názory, o nichž se většinou mlčí, případně jsou jejich významům a motivacím obrušovány hrany, aby nevyčnívaly z rámce stanoveného poválečnou mytologií. Váchal tak patří k dobrým příkladům permanentně probíhajícího „boje o kulturní paměť“, jehož podstatu v článku o Ezru Poundovi výstižně definuje Andrew Joyce: „I v těch případech, kdy je povoleno podezřelé kulturní osobnosti i nadále studovat, sociopolitické ideje těchto ‚poskvrněných‘ jednotlivců, byť jsou pro jejich charakter nebo intelektuální světonázor sebedůležitější, jsou z jejich společenských i profesních životopisů izolovány a často se k nim přistupuje jako k nešťastným ‚morálním poskvrněním‘ na jinak přijatelném a plodném životě.“

Ačkoli Váchal společenské poměry vždy spíše z nadhledu karikoval a od davu si držel distanc, utíkajíc se k mystice a do chrámu přírody, jeho občasné pokusy o politická či jiná veřejná angažmá, stejně jako některá jeho písemná či výtvarná vyjádření svědčí o tom, že tento sarkastický cynik, který nad lidstvem zdánlivě zlomil hůl, se ve skutečnosti v hloubi duše trápil nad stavem společnosti, a i on snil o lepším a zdravějším světě. Viděl ho ovšem po svém:

„ ... kdyby vůdce z Říše spravedlnost světu nezjednal tím, že kolík ráznosti do srdce židovského upíra vrazil, ani byste křesťané a vlastenci nepoznali, co za neřesti bez vědomí vašeho na hřbetech vám viselo; člověk byl tý lidumilně tvářící se bandě za pouhý materiál k udržení jich bez práce blahobytu pokládán: oni šikovně cestu k pozemskému ráji si vykolíčkovali.“

Na statek své družky Anny Mackové, kde strávil druhou polovinu života, přivedl Váchala koncem třicátých let souběh existenčních a existenciálních okolností. Ačkoli sám Studeňany označoval za klauzuru, do značné míry se jednalo o dobrovolný exil, jímž konečně uvedl v soulad svou pozemskou existenci s již dávno žitou emigrací vnitřní.

„Já začínám věřit, křesťane, v tvého Boha, že mocnějším nad židovského boha, když tu pakáš vyvolenou, skobonosatou a orientální posílá od nás do horoucích pekel, a to zcela právem, jak židé (někteří) zasluhují; (...) ovšem, ta vaše shovívavost, křesťané, sotva by s židy tak dobře a účelně zatočila, jak toho svastika dokázala; já nechci ani pomyslet na ony stvůry lidské, s nimiž za živa jsem do styku přišel a cosi s nimi činit měl: pro jejich nafoukanost, zvířeckost a tupost tváře, třeba hodně důležitými a zlatem obtěžkanými jedinci v národě byli; řeknu ti, vlastenče, ta moje netolerance k jistým bližním a to nepřimknutí se do užší smečky, která národem se zove a lidských zvířat mezi sebou trpí, datuje se už ode dávných let a pozorováním bližních dále jen vzrůstá.“

Na studeňanském statku vznikaly jeho obsáhlé dopisy nejblíže přátelům, v nichž otevřeně formuloval své úvahy i nejintimnější pocity. Po válce jako by se mentálně zcela oddělil od dobové reality, názory na politiku projevuje spíše okrajově, ale sarkasticky a otevřeně; ostatně dopisy nebyly určeny ke zveřejnění.

V dopise příteli Karlu Němcovi z června 1940 se Váchal netají svou vizí budoucnosti:

„Svět se obrací (vlastně dosud jen trochu pohnul) ve svých základech, já lituji, že musím se i k těm, kteří mi byli sympatičtí a užiteční kdys, zády obrátiti, ale dělám to už za tu jejich blbost, že vlezli do tak MIZERNÉHO chomoutu, jakým bylo západnické zednářství, tedy i všichni Blažíčkové, Kříčkové a přátelé jiní z Min. Školství a Osvěty, co se na tu slávu Kádoše Masaryka a Nachfolgera nalapati dali. (...) Mně nekoupili židé, ani strana lidová, natož sběh lidská, partajnická, ovládaná zednářstvem. DVACET LET VE SKLEPNÍM DOUPĚTI VZÝVAL JSEM DÁBLA, kde národu křesťanský jen a Jehova pomáhali - a ejhle, můj sen vyplněn! NIKDY VÍC, ó milená židomilná čechie po cizích ze západu vzorech šilhati nebudeš! Ne kříž, ani hvězda Šalamounova rozdělí spravedlivě chléb všem, až v příštím životě hledati ho budu, SVASTIKA, nové národovectví!“

Jak píše v doslovu editor výboru Váchalovy korespondence (Zapáliv si cigáro – Operas, Paseka 1999) J. Olič: „Samotné Váchalovy texty se obejdou bez podrobného poznámkového aparátu, protože autor je psal jasně a někde až příliš didakticky průhledně, s mravoučnou dikcí písmáka a myslitele, který touží dostat se ke kořenům zla, odhalit jeho příčiny a je posedlý tajemstvím civilizace, jež se, jak věřil, sama odsoudila k zániku.“

V obecném povědomí proslul Váchal jako autor *Krvavého románu* (1924), v němž s laskavostí znalce karikoval dobové fenomény lidového braku a jarmarečních písní. Možná zásadnější díly jsou ale *Šumava umírající a romantická*, do níž s básnickou naléhavostí promítl svou celoživotní lásku k Šumavě, jakožto světa čistoty a přirozeného řádu, tedy protipólu lidského mraveniště, v němž se pohyboval někdy nejistě a s nevolí. Jen na výtvarné stránce knihy pracoval tři roky mezi léty 1929-31, aby poté ručně vytiskl a vysázel pouhých jedenáct exemplářů. Podobně netypicky pojal v roce 1939 „*Kázání proti hříchu spěšnosti*“, jehož zpracování imituje barokní formu. V něm si vzal na mušku automobily, letadla a vůbec kvall moderní doby, ale – slovy autora – rovněž „všechn neřádnej kvall v české zemi“.

„My trápit se nemusíme, co bude zítra k jídlu: ať trápí se nad tím ti ze včerejška přežraní, co budou muset vyndávat ze svých bezedných žaludků, oněch 64 vil a milionová v bankách a záložnách konta, utržená pomocí nečistých kritiků za zvrhlé výtvarné umění; věřím, že jedině vláda kříže hákového spravedlnost, namísto čachrářské a prospěchářské lásky a strýčkování u nás přinéstí může; já volám jí vstříc, nikoli za to, že o svůj blahobyť, ale celý národ o prospěch tak okraden byl.“

I ostatní citáty pocházejí z tohoto díla, sepsaného na úsvitu „nové doby“. Tu ostatně neváhal uvítat přímo v textu knihy, kde označil jedno místo a vysvětluje ho v poznámce pod čarou: „Až sem bylo dne 15. března 1939 ve čtvrt na devět dopoledne dosázeno, když dozvídám se, jaký spravedlivý z Říše ortel vyneseno byl.“

Jeho sympatie k hitlerovskému Německu, vyjadřované výtvarnou i písmáckou „váchalovštinou“, tedy často mnohoznačně a symbolistně, byly vyústěním umělce vztahu k okolní realitě: pohrdal demokracií a materialismem, cítil odpor k poměrům v první republice, vysmíval se zpolitizovanému humanismu, obával se zednářského a židovského vlivu, a nikdy se nesmířil s modernitou a její dekadencí, prospěchářstvím a povrchností, které pohříchu začasté ztotožňoval s českou povahou.

„ ... já věřím ještě dále v další se projevení odplaty, třeba za živa se jí nedočkám a jaká bude, zde nepovím; v odplatu za to balamucení národa náhončími židovských ideálů, kteří lidstvu vrahy z revoluce a kuplíře z londýnské City za vzor v popředí strkali; tito zločinní intelektuálové mívají obě škrabošky, všelidskou a národní po ruce: oni se mají k sprosté lůze stejně šmajchlovně jako k na žranici zůvoucím všemocnému opatovi; zavděčují se mocným, aby si nepohněvali lid, a naopak, o nich, až brka natáhnou, nějaký jim podobný arcilotr, v oplátku za jejich

protěžování a občas ke žlabu připuštění, napíše, kterak s taktem rozpitvávat češtví a to národní uměli; jiná duše skrčená napíše, jak obezřele vždy vycejtili, v kom ta pravá humanita a demokracie vězela.“

Váchala lze označit za symbolistu nebo expresionistu, ale v podstatě i za cokoli jiného – stál vždy mimo oficiální kulturní okruhy a jeho díla jsou stylově obtížně zařaditelná, neboť v nich tematizoval svou magickou představivost bez ohledu na očekávání jakékoli formální čistoty. Slavné jsou jeho hravé knihy, které si sám psal, ilustroval a umělecky vázal v minimalistických nákladech, jen pro sebe coby toho nejnáročnějšího čtenáře, a pro okruh svých nejméně příznivců a mecenášů. Je začasné obtížné v jeho díle odlišit, kdy se vysmívá, kdy láteří, kdy jen karikuje a kdy skutečně naléhá na nápravu věcí pozemských, neboť ironie je u něho všudypřítomná a je snad i jakousi obranou proti vnitřním démonům – snahou nebrat se moc vážně.

Prahu dlouhodobě vnímal jako místo, které na něm praktikuje energetický vampyrismus. Poslední tečkou byla smrt jeho matky pod koly automobilu. Na skromném venkovském sídle se radoval z bezprostředního dotyku přírody, dokud nepřišlo JZD a neproměnilo statek v traktorovou stanici. To jistě jen umocnilo Váchalovu nenávist k moderní době, strojům, spěchu, hluku a snad i k lidem jako takovým. A také zášť ke komunistickému režimu, kterým opovrhoval snad ještě více, bylo-li to vůbec možné, než Masarykovou republikou.

Nebyl samozřejmě zařaditelný ani politicky či ideologicky, navíc jeho úvahy o světě se často pohybovaly na pomezí reality a spirituálních světů, a na přímé společenské podněty reagoval často emotivně, neuroticky a s radikalismem člověka, který nechce být zlým, ba dokonce je v jádru rozcitlivěle laskavým, ale bývá příliš unaven, než aby měl sílu donekonečna předstírat toleranci ke vsí té ubohé upachtěnosti kolem.

V den svých šedesátin, 23. září 1944, si zapisuje do deníku: „Vyvolal jsem Ďábla, Němce – ale je slabý a šlendrián panuje v zakuklení dál. Bude pohlcen větším a horším Ďáblem, leč není se na co těšit...“

Byl posedlý myšlenkou na ambivalentně vnímanou veličinu ďábla, v němž spatřoval očištnou sílu, neboť jedině snad apokalyptická zkáza a následné znovuzrození může být spásou tohoto beznadějně zkaženého světa. Tento váchalovský leitmotiv o světle přicházejícím z temnoty mystických světů je patrný třeba i na drobné karikatuře na obálce jednoho dopisu, kde snad mimoděk při přemýšlení o obsahu dopisu přimaloval portrétu Vůdce na protektorátní poštovní známce tělo ducha, stoupající z mlhoviny, třímající v jedné ruce svastiku a v druhé knihu, samozřejmě Mein Kampf.

Jestliže na sklonku války, vědom si jejího vývoje, už doufal v roli hitlerismu jen jako onoho „luciferiánského“ spouštěče nutné a očištné apokalypsy, dříve v něj vkládal bezprostřední a zcela pozemské, optimistické naděje.

DÉLSKÝ POTÁPĚČ

„Vzpomeňte, že čeho ani váš Masaryk neprosadil, velký německý vůdce dokázal; rozmilí přátelé, zkuste jen sborem a hodně nahlas odříkávat: tempo, tempo a hned uslyšíte, kterak z té židovské modlitby zloduch se vám ozve: potem; ano, potem ubohých národů ten židovský kapitál v světě prosperoval, ta prokletá racionalisace, bez jakékoli známky po duchovní sentimentalitě se rozmáhala; veliký z Říše vůdce pochopil dobře, že v těch starých grimoirech kus pravdy nebylo a celé zednářstvo vzdor své konjunkturálnosti cele jalové; humanitní ideály pak stojí vůbec za starou belu, dokud nebude lidstvo přivedeno k návratu k zásadám přirozeného zdraví a nezmenší počet životů eugenicky méněcenných; tomu právě ti lžihumanisti čeští bránili, vyrábějící anglofrancouzskému kapitálu poslušné roboty.“

Váchal byl povaha, jaká se ve výsledku vždy vzepře autoritě. Ze všech režimů, v nichž mu bylo dáno žít, byl jen jeden, který v něm vzbuzoval sympatie. Probouzel v něm ne-li bezvýhradné ztotožnění, tedy jistě alespoň jiskru naděje na zhmotnění svého snu o spravedlivějším světě. Doprovodné aspekty nacionálně socialistické mocenské praxe, skrz které dnešní historiografie toto období primárně hodnotí, tedy např. zacházení s Židy, se Váchala zřejmě nijak významně nedotýkaly, což může souviset s jeho otevřeně projevovaným antisemitismem:

„Tytam jsou chvíle, kdy u nás každej uřečněnej humanista a marxističtí proroci místa měli; téměř celý český Parnas byl upsanej nohosled jejich a všechno jen židovstvu a cizině sloužilo; starý werky, junge klika, Gott behüte Masaryka, říkávala ta internacionální obřezaná pakáž, se kterou kdo nesouhlasil, odpraven hned byl.“

Své postoje v tomto směru nezmírnil ani po zkušenostech s válečnými tragédiemi. V padesátých letech dalšímu příteli Bobšovi Svobodů píše: „Tož zlaté tele židů dorostlo dnes na slušný, jateční kus, který už ani Hitler porazit nemohl. Oškrabal jen – v koncentracích a ve plynu – příškar chudých židů, lpící na světě vládnoucím sionismem.“

A dodává:

„To máš asi tak: židé odtáhli od té své zdi v Jeruzalémě plačice, a když je ten Jehova tak sklamal, chytili se černého pána boha řekli si: my si na nohy pomůžem, až budem habet, čili mít světskou moc v podobě zlata. Dokázali to a později mohli říct: Izrael tenet, všechny ty krále a země, protože je tak nebo tak ovládáme. I to klerikální, s Vatikánem jdoucí Rakousko. Jenomže ten iránský kříž, svastika a znamení Černých bohů, kterých si Židé kdys vypůjčili, chtěl dostat půjčku zpátky a zaplacen. Oni odmítli, řkouce, že mají USA a Anglii za sebou. Dobrá: tož ten černobog podnikl na židy exekuci a ve plynech a sekyrárnách je a jejich slouhy,

DĚLSKÝ POTÁPĚČ

všechny ty naše Vančury a Fučíky, zdecimoval. Za to, že mysleli, že KDO MÁ A DRŽÍ, ovládá svět.“

Váchalovo České ex libris z roku 1941 znázorňuje letící germánský princip s hákovým křížem v jedné ruce a dvěma blesky v druhé ruce, jak opanovává karikovaného Žida, alegorii revoluce a umučeného Krista, vpravo před ním prchá ošklivý skřet a zleva se vynořuje spanilá postava s nápisem Nová Evropa. Pro ilustraci volného zacházení s nepohodlnými výjevů z pozůstalosti uznávaného umělce uvedme výstižný příklad: toto Váchalovo dílo bylo nedávno součástí liberecké výstavy „*Obrazy zášti*“, mapující „odporné projevy českého výtvarného antisemitismu“, a prakticky ve stejné době bylo v prodeji na Aukru pod názvem „*Ex libris s protinacistickou tematikou*“ (sic).

Na rozdíl od řady českých intelektuálů a umělců, kteří sympatizovali s fašismem, ale z českých nacionalistických pozic odmítali německé protektorství, Váchalovy sympatie směřovaly nezprostředkovaně přímo k německému hitlerismu. To souvisí s jeho kritickým pohledem na českou povahu a se zklamáním z politického vývoje samostatného českého státu. Německo pak vnímal jako mocnost kompetentní a odhodlanou k nastolení vznešenější morálky a pořádku nejen v Čechách a na Moravě, ale v celé Evropě.

„Já přeji jen tobě, český člověče, nové a lepší úspěchy, než-li já míval za té sešvagované, socialistické vlády; budeš-li umělcem, nechť česká vlast nepřipomíná ti stále český ráj, totiž: Kost a trosky: kéž bys slunce všem kumštýřům vycházelo, aby i oni s penězi vycházeli! A vy, nerozhodní současní kolegové národovci: pryč s vaší k Říši skepsí! Západnická humanita ve psí a gauneři už více obrazy pro blázince nakupovat nebudou! K říši v pozdrav zvedněm ruku, byť se to kdes nelíbí; od volantů do vejfuku nebudeme škodolibí, nechme Hlinky; Židům plínky v cizích státech navždy prát, staré styky duch svastiky pomůže nám roztrhat.“

Váchal v „*Kázání*“ projevuje obavu, že mentální stigma z rakouské a prvorepublikové výchovy nevymizí snadno: „Dvacet let jezdit zrakem po stránkách takového večerníku, vydávaného židovskozednářskými penězi, není maličkost: Francjosef s Edou ještě v příštích generacích strašit budou.“ A zjevně i on se setkával s obdobnými argumentačními zbraněmi protivníků, jaké i dnes slýchávají kritici systému: „Moji bližní, úspěchy mne předčivší, poněvadž v synagogálním zpěvu: marxistisch rot, bis in den Tod si zalíbili, řeknou o mně: tomu chlapíkovi život se nepodařil; ale řeknu ti, vlastenče, že nad jejich společenské kluby milejší mi samota, a venkova stromoví i travička zelená.“

Velmi často se vyjadřoval k zednářství, za jehož kulisy svého času sám opatrně nahlédl. V dopise Bobšovi Svobodovi zmiňuje údajné tři hlavní zednářské cíle.

DĚLSKÝ POTÁPĚČ

„Pomstí smrt templářů, zrušit hranice a potlačit tradiční rodinu, či-li, abys tomu Bobši rozuměl, moh' si vždycky mít k ruce a k noze každou feš Brňačku, zavítavší pod Čertův ocas, mohls výhodně za nějaký ten litkup Tvou Marii přenechat Hönichovi nebo mně, a když by dítky z toho pošly, aby se mohly volně emancipovat – krom toho chození na brigády od pěti let věku! – a snoubit brzo od mlada podle dobré laické morálky.“

Dnešnímu čtenáři mohou Váchalovy postoje připadat příliš útočné. Bylo to ale v souladu s jeho vědomým odmítnutím kompromisu: „Lidstvo pokročilo: vzdálením se přirozeným základům života – natolik ve lži, až na konec to, co pravdou býti má, prohlášeno bude za zlo, bědu a šerednost; prapůvod této současné mentality pochází z nesmírného rozšíření tolerance.“

A zmíněný dopis Karlu Němcovi uzavírá výmluvným pozdravem:

„Heil Sieg! Sláva Velikému německému Vůdci! Zmar českým plazům, dominujícím ve dvacetiletí posledním, stejně jako zmar degenerované Francii a Anglii!“